

THE DISCREPANCIES OF A. MİTHAT EFENDİ OR THE MAN INSIDE A MAN

A. MİTHAT EFENDİ'NİN KADIN KONUSUNDAKİ ÇELİŞKİLERİ YA DA
ADAM İÇİNDE ADAM

Yunus ŞENYİĞİT¹
Mehmet ÖZDEMİR²

Abstract

In Tanzimat Reform Era, Turkish intellectuals seesawed between old and new, the East and the West; and according to their political view, they chose one of the ways as total refusal, total acceptance or synthesis. A. Mithat Efendi is one of the most prominent names of synthesist approach that could be explained as adopting the positive sides of the West without refusing national and moral values. However, trying to balance between the East and the West which have a lot in common as well as having completely opposite value judgements caused some contradictions to rise for A. Mithat Efendi, as for the other various writers. These contradictions were mostly seen between the ideas and practices about the woman. In this study conducted by using scanning model in qualitative research method, the novels "Müşahadat", "Felatun Bey ile Rakım Efendi", "Yeryüzünde Bir Melek", "Diplomalı Kız" and "Jöntürk" have been examined and the findings have been collected with document analysis method. In the light of the information obtained with the content analysis method, contradictions about the woman issue in Mithat Efendi's novels have been revealed. The constraint of this study is the incapability of examining all novels of Mithat Efendi Efendi. This study tries to find out how the life in that period was reflected to the works of art in terms of contradictions about woman issue in Mithat Efendi Efendi's novels.

Keywords: Ahmet Mithat, woman, women's training, marriage, forbidden love.

Özet

Tanzimat Döneminde Türk aydınları eski ile yeni, Doğu ile Batı arasında bir ikilem yaşamış, siyasi görüşleri doğrultusunda toptan ret, toptan kabul ya da sentez yollarından birini seçmişlerdir. Ahmet Mithat, millî ve manevî değerleri reddetmeden Batı'nın güzel yanlarını almak şeklinde izah edilebilecek sentezci yaklaşımın önde gelen isimlerinden biridir. Ancak birçok ortak noktası olmakla birlikte birbirine taban tabana zıt değer yargıları da olan Doğu ile Batı arasında bir denge kurmaya çalışmak, diğer birçok yazarda olduğu gibi A. Mithat Efendi'de de bazı çelişkiler ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu çelişkiler en çok da kadın konusundaki fikirler ile uygulamalar arasında görülmüştür. Nitel araştırma yönteminde tarama modeli kullanılarak yürütülen bu çalışmada "Müşahadat", "Felatun Bey ile Rakım Efendi", "Yeryüzünde Bir Melek", "Diplomalı Kız", "Jön Türk" romanları incelenmiş, bulgular doküman analiz yöntemiyle toplanmıştır. İçerik analiz yöntemi ile elde edilen veriler ışığında A. Mithat Efendi'nin romanlarında kadın konusundaki çelişkiler ortaya koyulmuştur. Bu bir başka hedefi de A. Mithat Efendi'nin romanlarında kadın konusunda görülen çelişkiler zaviyesinden o dönemin yaşantısının eserlere nasıl yansıdığını anlamaya çalışmaktır. Bu çalışmanın sınırlılığı, A. Mithat Efendi'nin bütün romanlarının ele alınamamasıdır.

Anahtar Kelimeler: Ahmet Mithat, kadın, kadın eğitimi, evlilik, yasak aşk.

¹ Doktora Öğrencisi, Sakarya Üniversitesi Türkçe Öğretimi Ana Bilim Dalı. y_senyigit@hotmail.com

² Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Türkçe Öğretimi Ana Bilim Dalı. mehmetoz@sakarya.edu.tr

Giriş

Medeniyet, bir ülkenin, bir toplumun hayat tarzı, maddi ve manevi varlığı, fikir, sanat çalışmaları ve bilgi seviyesiyle ilgili niteliklerin bütünüdür (TDK, 2014; MEB, 2000:1925). Kültür ise tarihsel, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünüdür (TDK, 2014). Kültür ile medeniyetin sözlük tanımlarında açıkça görülmesi de başta Gökalp olmaz üzere bazı düşünürlerimiz bu kavramlara farklı anlamlar yüklemiştir. Buna göre kültür, medeniyetin bileşenlerinden biridir. Medeniyet, aynı değerleri paylaşan milletleri birbirine bağlayan bir üst kurum, kültür de bir millete has değerlerdir. Medeniyet ve kültür arasındaki bu ilişkiye, Türklerin millî ölçüsü olan hecenin, kültürle; aruzun ise Müslüman toplumların ortak ölçüsü olarak medeniyetle ilişkilendirilmesi örnek gösterilmektedir (Gökalp, 2013:12-15). Ayrıca bir medeniyet içerisinde farklı kültürler yaşayabilmektedir. Buna rağmen her medeniyet içerisinde o medeniyete rengini veren hâkim ve baskın bir kültürün olduğu da unutulmamalıdır.

Tanzimat'tan beri gerek edebi eserlerde gerekse fikir eserlerinde hiç bitmeyen tartışma, Doğu-Batı çatışmasıdır. Kültür ile medeniyet kavramı arasındaki farklar, bu tartışmalar sırasında Batı medeniyetine ait bazı "muzır" fikir ve davranışlara filtre uygulamak isteyen münevverimizin, medenileşirken millî kültürü koruma gayretinden doğmuştur. Ahmet Mithat'tan Ziya Gökalp'e birçok yazar, medeniyet deyince ilimi, teknolojiyi ve siyasi, sosyal, idari organizasyonu anlamış; kültürü de sanat, dil, edebiyat ve gelenekleri içine alan bir kavram olarak düşünmüştür (Güngör, 2003;7). Böylece Batı medeniyet dairesine girilirken dinî ve millî değerlerin ne olacağı sorusuna cevap vermek kolaylaşmıştır.

Tanzimat'tan sonra Batı ile yakından tanışma imkânı bulan ve Osmanlının geri kalmışlığına çare arayan İslamcı, Osmanlıcı, Türkçü ya da Batıcı münevverlerimiz, çareyi "Batılılaşmak"ta bulmuş ancak bunun şeklinde ve ayrıntılarında ihtilaf etmiştir. Bu süreçte Batı'ya karşı toptan ret tavrı takınanlar olsa bile sesi güçlü çıkanların hemen hepsi belli ölçüde Batılılaşmak gerektiğine inanmıştır. Batı'ya ilim ve sanat transferi için bir kez kapı aralandıktan sonra, o kapıdan girecek başka şeyleri kontrol etmek mümkün olacak mıydı? Toplum, Batı'nın ahlâkî değerlerine karşı ciddi kuşkulara hatta menfi fikirlere sahipti. Batılı hayat tarzı Müslüman toplum tarafından dinsizlik ve ahlaksızlık olarak algılandığı için Batı'dan gelecek ilim ve teknolojiye de tavrı koyulabilirdi. Münevverlerin bir kısmı toplumun bu kaygısını samimiyetle paylaşır ve Meriç'in (1977:84) ifadesiyle maziye ayıklayarak muhafaza etmek, yeniye seçerek kabul etmek gerektiğini düşünürken bir kısmı Batı'nın bilim ve teknolojisini almakla yetinmemiz gerektiğini, nispeten daha az kısmı birçok kültürel geleneğimizi de değiştirmek zorunda olduğumuzu iddia etmektedir (Güngör,1997:11). Yalnız ilim ve teknoloji transferiyle terakkinin mümkün olmadığını, Batı'nın bütün değerleriyle transfer edilmesi gerektiğini düşünenler olduğu gibi işi geleneklere, millî ve dinî olan her şeye düşmanlığa vardıranlar da olmuştur.

Batı karşısında geri kalmışlığa çözüm arayışları çerçevesinde askeri ve teknik alanlarda bazı yenilikler yapılmışsa da bunun yeterli olmadığı görülmüş; ilk aşamada devlet kurumlarında çalışacak eleman ihtiyacını gidermek, sonra da o zamanki ifadeyle "fünûn-i müspete"yi transfer edebilmek amacıyla yeni eğitim kurumları açılmıştır. Ancak bu yeni kurumlar, yani mektepler, belirli bir plan-program çerçevesinde ilkokul ortaokulu, ortaokul liseyi, lise de üniversiteyi besleyecek şekilde kademeli olarak değil, günlük ihtiyaçlara göre ve düzensiz olarak açılmıştır. Ortaya

çıkan karmaşayı gidermek üzere 1869 yılında maarif nizamnamesi yayımlanarak hangi okulların nerede, hangi şartlarda açılacağına dair düzenlemeler getirilmiştir (Ergin,1977:425). Daha önce başlayan ancak Tanzimat Fermanıyla hızlanan reformlar doğrultusunda örgün eğitim kurumlarının açılmasına önem verilmiş ancak yeni okullar (mektepler) açılırken halkın tepkisini çekmemek için eski okullara (medreseler) dokunulmamış, böylece eğitimde ikili bir yapı ortaya çıkmıştır (Baytal, 2000:25). Ayrıca azınlık okulları ve yabancı okullar açılmış, bu okullarda Batı'yı tanıyan, Batılılaşmak isteyen ancak millî kültürle Avrupalılık arasında bocalayan bir nesil yetişmiştir.

Bu süreç içinde A. Mithat Efendi, Batı'nın ahlakını ciddi anlamda sorgulayan, ilmini ve sanatını ise en küçük ayrıntısına kadar öğrenen ve topluma da öğretmeye çalışan münevverlerin önde gelenlerinden biridir. Medeniyet kavramı onun dünyasında çalışmaya, üretmeye, öğrenmeye, madden ve manen terakki etmeye karşılık gelmektedir. O, Batı medeniyetini teknik ve fikir olmak üzere ikiye ayırır; teknik yönünün alınması, fikir yönünden ise kaçınılması gerektiğini, zira bu fikirlerin zihinleri ve kalpleri zehirlediğini savunurken (Okay, 2008:29-30) tekniği üretenin fikir/bilgi olduğu gerçeğini gözden geçirir. Ayrıca, Avrupa'nın ahlak bakımından hastalıklı olduğunu, Osmanlıların ise henüz kadim medeni faziletlerini koruduğunu belirtir (A. Mithat Efendi, 2000a:7).³ Buna rağmen o da Doğu ve Batı medeniyetlerini değerlendirirken bazı çelişkilere düşmekten kurtulamamıştır. Bu çalışmada A. Mithat Efendi'nin özellikle "kadın" konusundaki çelişkileri ele alınıp değerlendirilmiştir.

Batılılaşma Yolunda "Hace-i Evvel" Ahmet Mithat Efendi

Devrin birçok yazarı gibi Ahmet Mithat Efendi de Batılılaşmadan ne anlamak gerektiğini farklı türlerdeki birçok eserinde belirtmiş; eğitimden ticarete, bireysel hayattan sosyal hayata, aile kurumundan devlet kurumuna pek çok alanda görüşlerini dile getirmiş ancak hayatı ve tercihleriyle dile getirdiği görüşler arasında birtakım çelişkilere düştüğü de olmuştur. Nitekim bizzat Ahmet Mithat Efendi "*adam içinde adam*" sözüyle ifade ettiği bu çelişkiye "*Efkâr-ı beşerdeki tehâlüf ve tezat onların kitaplarında cem olunmuştur.*" sözüyle dikkat çeker (Ahmet Mithat Efendi, 2003b:48). Bu çalışma, onun eserlerine bir de bu açıdan bakmayı, özellikle de kadın konusundaki görüşlerini incelerken düştüğü çelişkileri belirlemeyi amaçlamaktadır. Otuz altısı roman olmak üzere iki yüze yakın eser vermiş, tek başına adeta bir kütüphane oluşturan yazarla ilgili bugüne kadar birçok çalışma yapılmış olmasına rağmen, kadın konusundaki çelişkili görüşlerine farklı bir açıdan bakma düşüncesi bizi böyle bir çalışmaya sevk etmiştir. Amacımız elbette A. Mithat Efendi'nin daha doğru anlaşılmasına ve tanınmasına hizmet etmektir. Yazarın bütün eserlerini inceleyememiş olmak bu çalışmanın en önemli sınırlılığıdır. Ancak bir makalenin hacmi de düşünülerek A. Mithat Efendi'nin eserlerinin geneli hakkında fikir verebileceği ve konu ile en fazla irtibatlı olduğu düşünülen "Müşâhedat" "Felatun Bey ile Rakım Efendi", "Yer Yüzünde Bir Melek", "Diplomalı Kız" ve "Jön Türk" romanları incelemeye esas alınmıştır.

İncelediğimiz eserler roman olduğu için çalışma boyunca, gerçeklik ve edebî gerçeklik arasındaki fark gözden uzak tutulmamıştır. Ancak A. Mithat Efendi'nin kendisi de zaman zaman bu eserlerde dile getirdiği hususların tamamen hayal ürünü olmadığını vurgulamıştır. Hatta yazdıklarının bir kısmının kendi tecrübeleri olmak üzere

³ Yazıda, A.Mithat Efendi A.Mithat Efendi olarak kısaltılacaktır.

birçoğunun da yakınlarının, tanıdıklarının başından geçen hadiseler olduğunu belirtir (A. Mithat Efendi,2000a:48). Yazarımız, birçok romanında aşırı derecede abartılı hayaller olduğunu kabul etmekle birlikte realist ve natüralist romanlarından pek çoğunun gerçekleşmiş olayları yansıttığını vurgular (A. Mithat Efendi, 2000a:124). Nitekim başta "Felatun Bey ile Rakım Efendi" romanı olmak üzere birçok eserinde yücelttiği çok çalışkan, emeğiyle bir yerlere gelen, öğrenmeye doymayan, yardımsever, Batılı yaşam tarzına vakıf ama kendi kimliğini de unutmamış, cesur ve kararlı karakterin izdüşümünü kendi hayatında da görmek mümkündür. Okay'ın (2008:22-24) belirttiği gibi o, bulunduğu mevkie "*refah ve müreffeh bir konak hayatının dadılar ve mürebbiyeler elinde büyüyen bahtiyar bebekleri gibi değil, Rakım Efendi'den daha müşkül ve çetin şartlar içinde geçen bir çocukluk*" çemberinden azim ve kararlılıkla yürüyerek ulaşmıştır.

Edebiyatımızda "*kırk beygir kuvvetinde yazı makinesi*" (Dayanç, 2012:837, Esen,2013:14) olarak anılan A. Mithat Efendi de kendisini "Müşahadat" romanında "*yazı makinesi gibi*" sözleriyle tanımlar (A. Mithat Efendi, 2000a: 91).Yazar Rakım Efendi'nin aslında kendisi olduğunu ama edebî gerçeklik gereği hayal teknesinde yeniden yoğurarak ete kemiğe büründürdüğünü, kendisinin de bir roman karakteri olarak eserde yer aldığını şu cümlelerle açıklar:

"Matmazel! O Rakım bir şahs-ı muhayyeldir. Muharririnin onda tasvir eylediği mükemmeliyeti bin türlü maayib ile ma'yubiyetimi görüp durduğum halde kendime nasıl mal edebilirim?" (A. Mithat Efendi, 2000a :46)

Bu ifade Rakım Efendi karakterinin kurgulanışında "seçme" ve "ayıklama" yapıldığına işaret ederken Siranuş'un aşağıdaki cevabı gerçeklik yönüne de dikkat çekmektedir:

"Bir muharrir, büyüklük ve mükemmeliyet ne olduğunu bilmeseydi, tahayyül ettiği eşhastada bunları tasvir edemez. Ressam, hayaline mahlûk ve mürtesem olan hüsnü, levhası üzerine tersim edip kendinde olmayanı tersim edemez. Mahlûk, Hâlik'inun evsafına ne nispette iştirak ve ittiba eylerse o nispette mükemmel sayılır. Siz mahlûk-ı musavveriniz olan Rakım'ın evsafına iştirak istidadını da kendinizden tecrit mi ediyorsunuz? Maksadınız tevazu ise onun da bu derecesi çoktur." (A. Mithat Efendi, 2000a: 46)

"Yer Yüzünde Bir Melek" romanında da yazmakta olduklarını bütün bütün hayalinden yazmadığını söylerken bir yazarın tıpkı bir ressam gibi tabiatı olmayanı resmedemeyeceğine dikkat çeker (A. Mithat Efendi,2000c:27). O, kendisinden "*zaman fakiri*" olarak söz ederek, "*bir saat, bir çeyrekten istifadeyi*" kaçırmak istemediğini ama her zaman böyle yoğun çalışmış olsa eserlerinin sayısının binleri bulacağını ifade eder (A. Mithat Efendi, 2000a: 10). A. Mithat Efendi; mesleğinin "yazıcılık" olduğunu, yalnızca gazetecilik yapmadığını, yirmi yıldır meşgul olduğu sanatın da romancılık olduğunu, ayrıca filozofluk gibi birçok sıfatı bulunduğunu belirttikten sonra sözü yazdıklarının gerçekliğine getirerek şu itiraflarda bulunur:

"Yazdığım şeylerin birçoğu cidden sahih'ül vuku'dur. Birazı kendimde, birçoğu da ahabımda vaki olmuştur." (A. Mithat Efendi, 2000a: 48)

Bağdat'ta birlikte bulunduğu Mithat Paşa'nın açtığı Mekteb-i Sanayi için bilgi kitabı olarak "Hace-i Evvel"i, okuma kitabı olarak da "Kissadan Hisse" adlı küçük kitabı yazan, Rodos'a sürgüne gönderildiği yıllarda "Medrese-i Süleymaniye" adıyla bir okul kurarak burada alfabeden kozmografyaya pek çok konuda eğitim veren, yazarlığı bıraktığı 1908'den sonra da Darulfünun'da (İstanbul Üniversitesi), Darulmuallimat'ta (İstanbul Kız Öğretmen Okulu) ve Daruşşafaka'da öğretmenlik yaparak (Solok,

2009:25-26, Tüzer, 2014: 149) eğitime her aşamada hizmetlerde bulunan A. Mithat Efendi'nin yazdıkları elbette birer tarihi vesika değildir. Ancak bunların tarihe ışık tutacak metinler olduğu da bir gerçektir.

A. Mithat Efendi, eğitim ve kültürde belli bir seviyeye gelmeyen milletlerde rejim meselesinin ön plâna getirilmesinin zararlı olacağını düşünür. Ona göre öncelikli sorun halkı okutmak, bilgilendirmektir (Akyüz, 1997: 227, Dayanç, 2012: 840). Bunun için toplumu eğitmek amacıyla roman, hikâye, tiyatro, anı, seyahatname, mektup, monografi, ders kitabı türünde ve tarih, felsefe, sosyoloji, psikoloji, pedagoji, ekonomi, askeriye konularında kitaplar yazmış; Fransızcadan çok sayıda çeviri yapmıştır. Böylece birçok türde ilklere imza atarak gerçekten de "hace-i evvel" unvanını hak etmiştir. Eserleri, başta Tanpınar olmak üzere birçok edebiyat tenkitçisi tarafından kusurlu bulunsa ve belli dönemlerde siyasi gerekçelerle unutulmuşluğa terk edilse de A. Mithat Efendi, insanımıza okuma alışkanlığı kazandırdığı, Batı'daki gelişmeleri aktardığı, genç yazarlara öncülük ettiği için takdirle de anılmıştır (Esen, 2013: 13).

AHMET MİTHAT EFENDİ'NİN KADIN KONUSUNDAKİ ÇELİŞKİLERİ

Ahmet Mithat Efendi'nin "Kadın" Anlayışı ve Çelişkileri,

Aileden başlamak üzere sosyal hayatın her kademesinde erkeklerin egemen olduğu toplumlarda bile kadınlar, kişiliğin oluşumu bakımından kritik dönem olan çocuklukta annelik vasfıyla erkekleri etkilemektedir. Kadınlar, bu yönüyle kurucu ve dönüştürücü bir güç olarak toplumda yerini almaktadır. Tanzimat aydınları da yeni toplumun inşasında çok önemli rolü olacağını düşündükleri kadın konusuna çok önem vermiştir.

Osmanlı aydını, Batı'yı daha yakından takip etmeye başladığı Tanzimat Dönemi'nde kadınla ilgili fikir hareketlerinden de etkilenmiştir. Osmanlı toplumunda kadının yerini sorgulamaya başlayan aydınlar; eğitim, iş yaşamı, sosyal hayata katılım, bir insan olarak eşit haklara sahip olma düzleminde kadın konusu üzerinde durmaya başlamışlardır. Bu doğrultuda bazı yasal düzenlemeler de yapılmış, 1847 yılında kız ve erkek çocuklara eşit miras hakkı tanıyan İrade-i Seniye'nin yayınlanması bu yolda atılan önemli bir adım olmuştur. Ardından 1856 yılında kadınların köle ve cariye olarak alınıp satılması yasaklanmış, 1858 yılında Arazi Kanunnamesi ile kadınlar miras yoluyla mülkiyet hakkı kazanmış, 1871 yılında Hukuk-i Aile Kararnamesi ile evlilik sözleşmesinin resmi memur önünde yapılması kararlaştırılmış, evlenme yaşı kadınlar için on yediye çekilmiş, zorla evlendirmeler geçersiz sayılarak kadınların evlilikte söz sahibi olmalarına yasal zemin hazırlanmıştır (Bakan, 2012: 146-147). Bu gelişmeler ışığında kadın, birçok Tanzimat romanında olduğu gibi A. Mithat Efendi'nin romanlarında da sosyal hayattaki yeri, erkek karşısındaki konumu ve hakları yönünden ele alınmıştır.

A. Mithat Efendi'ye göre kadın; evi bir iktisatçı gibi iyi idare etmeli, gelecek nesli bir öğretmen gibi yetiştirmeli, eğitilmiş erkeğin bir parçası olmalı, onu tamamlamalı ama erkeği aşmamalıdır. Bu masum ve temiz, kendine verilen hayatı itirazsız yaşayan, iniş çıkışları, hırs ve kinleri olmayan kadın (Argunşah, 2013, 6) belki de dümdüz hayatı yüzünden onun romanlarında ön plana çıkamamıştır. "Felsefe-i Zenan"da edebini takınmak kaydıyla kadınla erkeğin tiyatro ve benzeri eğlence mekânlarında beraber bulunabileceğini düşünür (Okay, 2008:229). Bununla birlikte "Müşahedat" romanında yer verdiği kadınları, erkekleri etrafıca tanıtmaya rağmen sıra kendi evine geldiğinde eşinden neredeyse hiç söz etmez. "Çoluk çocuk" ifadesiyle hayatının bu bölümlerini

belki de anlatmaya degecek bir çatışma bulmadığı veya kendi mahremini ifşa etmek istemediği için es geçer (A. Mithat Efendi, 2000a: 240, 283). "Felatun Bey ile Rakım Efendi"de de Rakım'ın annesi; kocası ölünce evin geçimini üstlenen, bu yolda elinden dikiş nakıştan fazlası gelmeyen bir karakter olarak yer alır. Dadı ise, gerek evin yükünü sırtlanmada gerekse Rakım'ın terbiyesinde daha fazla ön plana çıkar. Ceylan ile kalabalık olmayan bir günde kır gezintilerine gittiği halde ikiliyi birlikte tiyatroya giderken göremeyiz (A. Mithat Efendi, 2000b: 135). "Yeryüzünde Bir Melek" in Raziye'si de iffetli Türk kadını figürünün bir örneği olarak hep ikinci planda kalır.

A. Mithat Efendi'ye göre kadın denilen ve bir yuvanın sahibi, bir ailenin annesi olan bu büyük nimet (Okay, 2008, 226) sağlıklı, iffetli, ahlaklı olmalıdır (Argunşah, 2013: 14). Özentili ile kıyafet almak yerine beğendiklerini kendi elleriyle yapabilmeli (Özdemir ve Göçen, 2013: 227), kafalarını karıştırmayacak, kadınlık görevlerini sürdürmeyi engellemeyecek ve ortak hayatı kolaylaştıracak bilgiyi öğrenmiş olmalıdır. Kadın, içinde yaşadığı mevkii'nin gerektirdiği şekilde hareket etmeli, toplumun var olan düzeniyle çelişki oluşturmayacak şekilde modern olmalıdır. Erkeğini anlamalı ve ona uyum sağlamalı, erkeğine karşı "insani ve dini" görevlerini yerine getirmeli (A. Mithat Efendi, 2000c:16), biraz Fransızca bilmeli, fazla olmamak kaydıyla müzikten de anlamalı (Argunşah, 2013, 6-12), iyi ahlaklı, tahsil ve terbiye cihetinden de erkeğe denk olmalıdır (A. Mithat Efendi, 2003b:18; 2000c:15). Vakarı ve temkini elden bırakmamalı, "sapına kadar kadın, afif, edip, terbiyeli, nazik ve fatin" (A. Mithat Efendi, 2000b: 83) olmalıdır.

Erkeğin yanında, onun yardımcısı olarak nitelenen ve erkeği geçmemesi gereken kadın tipinden başka bağımsız yaşama isteğiyle dolu, bunun için de çalışıp ekmeğini kazanan bir tip daha vardır ki bu aslında "hace-i evvel" in yetiştirmek istediği kadındır (A. Mithat Efendi, 2000a:293).

A. Mithat Efendi'nin, yukarıda ifade ettiğimiz kadınla ilgili olumlu değerlendirmelerinin yanında, bunlara ters düşen genellemeleri de dikkat çekicidir. Hiçbir şey hakkına özel fikirleri olmayan (Okay, 2008:228), konuşmaya başladığında susturulamayan (A. Mithat Efendi, 2000a:16), sır tutamayan, ağızda bakla ıslanmayan (A. Mithat Efendi, 2003b:21) hele de biraz cahil olursa söz anlatılması mümkün olmayan (A. Mithat Efendi, 2003b:10) insanlardır onlar. Oyunlarıyla şeytanları bile alt eder (A. Mithat Efendi, 2000d:51) ama saçını uzun aklı kısadır, erkeklerin baştan çıkarıcı kurları karşısında direnç gösteremez, kolay aldatılabilirler (A. Mithat Efendi, 2000a:128). Pek çoğu düşünme iktidarına sahip değildir (Argunşah, 2013:14). Gençlik ve güzelliğine güvenerek sefihane bir hayat sürerler (A. Mithat Efendi, 2000a:292). Kıskançlık duygusu, tabiatlarının bir yanı olan kadınlar, kendisini gerçekten seven bir erkeği bakışlarından tanırlar. "Tanıyamayana da zaten kadın değil odun demek gerekir." (A. Mithat Efendi, 2000a:359). Bu olumsuz nitelermeler yazarın, yeni düşünceler doğrultusunda kadına sosyal bir rol biçme ve misyon yükleme çabası dikkate alındığında bir çelişki olarak değerlendirilse bile kadına geleneksel bakışın yansıması da sayılabilir.

"Jön Türk" romanında geleneksel Osmanlı kadını'nı temsil eden Dilşinas ile Avrupalı tarzda yetişmiş kadını temsil eden Sezayidil karşılaştırılırken yapılan şu betimleme de dikkate değerdir: "Dilşinas ile Sezayidil bir yere gelecek olursa birisi kocakarı zannolunur, diğeri civan. Hâlbuki ikisi hemen bir yaşadırlar." (A. Mithat Efendi, 2003b: 63) Romandaki olumlu tip olan Dilşinas'ın kocakarı gibi, olumsuz tip olan Sezayidil'in civan gibi gösterilmesi de bir çelişki sayılabilir. Zira Ahmet Mithat, kadının makyaj yapmasına, "...Güzel ne olduğunu tanıyan kadının böyle tağyir-i tabiat gibi bir cinayete

eli varabilmeli midir? O tağyirat ile sanki güzel mi oluyorlar?”(A. Mithat Efendi, 2000b: 63) diye karşı çıkar. Ayrıca A. Mithat Efendi'nin, yalnızca gelinlere ve kısmen de gelin yakınlarına yüzdeki tüylerin alınmasına izin verildiğini belirtip ağda sonrası yüzün aldığı hali *“derisi tıpkı tefler üzerine gerilmiş kursaklar gibi parıl parıl parlar”*. (A. Mithat Efendi, 2003b: 25) sözleriyle adeta ayıplaması da bir başka çelişki olarak karşımıza çıkmaktadır.

A. Mithat Efendi, kız çocuklarının doğumuna erkek çocuklar kadar sevinilmediğine değindikten sonra sözü kız çocuklarının bir bakıma daha hayırlı olacağına getirerek, *“Zira on beş, on altı sene sonra babasına damat namıyla hazır yetişmiş koskocaman bir arslan getirecektir.”* der (A. Mithat Efendi, 2003b:9). Ne yaman bir çelişkidir ki kız evladın neden daha iyi olabileceği izah edilirken bile nazara verilen, onun kadın kimliği değil de *“hazır yetişmiş”* bir erkeği getirecek olmasıdır.

Yazar, "Haydut Montari" romanında erkeğin üstünlüğüne dair kadim kanunların yanlış olduğunu, kadınların faziletçe erkeklerden üstün olduğunu belirtir. Kadına verilen kıymeti, toplumun yükselme şartı kabul eder. Bununla beraber yazarımız kadınla erkeğin tam olarak eşitliğini kabul etmez. Kadınların bedenlen zayıflıkları, ruhen de zayıf olduklarını ortaya koyar ona göre (Okay, 2008, 229-230). "Haydut Montari"de kadınların hak, görev hatta yaradılışça eşit olduğunu savunan feministlere karşı çıkarken, "Jön Türk" romanında feminizmi *“kadınları mazlumiyetten kurtarıp insani ve medeni haklarına layık”* bir anlayış olarak tanımlar (Argunşah, 2013:13). Ayrıca o, kadının erkeğe, erkeğin de kadına özgü halleri takınmasına karşıdır. Ona göre herkes; cinsiyetinin gerektirdiği gibi davranmalı, *“kız, kız olmalı; erkek de erkek olmalı”*dır (A. Mithat Efendi, 2003b:48).

Bu durum, A. Mithat Efendi'nin bir taraftan Batılı anlamda kadın-erkek eşitliğini savunurken diğer taraftan da geleneğin ona kabul ettirdiği erkek egemen anlayıştan kurtulamadığını göstermektedir.

Ahmet Mithat Efendi'nin Kız Çocuklarının Eğitimiyle İlgili Görüşleri ve Çelişkileri

A. Mithat Efendi, ülkenin gelişebilmesi için geniş halk kesiminin asgari bir eğitimden geçirilmesi gerektiğine inanır. Yaşları ne olursa olsun halkın ilkokul seviyesinde olduğunu düşünerek kendisine *“hace-i evvel”* yani ilk öğretmen unvanını vermiş olması bu sebepten olmalıdır. Yöntem olarak da *“eğlendirerek öğretme”* yolunu seçmiş olması Tanzimat kuşağının ortak bir tavrıdır. Yazarımız ayrıca, eğitimde pedagojinin önemini vurgulamış, çocuğun fizyolojik ve psikolojik durumunu bilmeye ihtiyaç olduğunu, anne babaların çocuklarına zaman ayırmaları (Akyüz, 1997: 227-228) ve çocuk eğitiminde birbirini çürüten tutumlar takınmamaları, uyumlu hareket etmeleri gerektiğini de ısrarla savunmuştur (A. Mithat Efendi, 2003a: 18).

A. Mithat Efendiye göre eğitim evde başlamakta, anne ve babaya, özellikle de babaya bu yolda önemli görevler düşmektedir. Baba, *“bildiklerini hikâye ede ede kızın kulağını gereği gibi doldurur.”* böylece gerekli bilgi ve becerileri ona kazandırır (A. Mithat Efendi, 2003a: 19). Kız çocuklarının eğitiminde babaya daha fazla görev düşmesi, erkeklerin daha eğitilmiş olmasıyla ilişkilendirilebilir. A. Mithat Efendi, ayrıca eğitimde kritik zamana da dikkat çeker. Ona göre *“çocuk beşinci, altıncı yaşlarında nasıl yaşarsa terbiyesi, tahsili de ona göre olur. Sonradan verilen terbiye-i kibârâne her zaman insanda yabancı kalır.”*(A. Mithat Efendi, 2003a: 17)

O dönemde Jön Türk romanında da görüldüğü üzere beş altı yaşından itibaren çocuklar, kız erkek karışık olarak bir mektebe devam edebilir ancak kızlar, on bir on

iki yaşına geldiklerinde mektebi bırakmak zorunda kalırlar. Tahsiline devam etmesi istenen kızlar, ya özel öğretmenler tarafından eğitilir ya da "Darulmuallimat"a, yani kız öğretmen okuluna gider. Ancak Dilşinas gibi geleneksel değerlerine bağlı bazı anne babalar, ahlaki kaygılarla çocuklarını bu yaştan itibaren okutmamayı tercih eder; bazı hali vakti yerinde olanlar ise, güzel hal sahibi, ihtiyar öğretmenlere yüklüce bir ücret mukabilinde evlerinde özel eğitim veririrler (A. Mithat Efendi, 2003b: 12-13).

A. Mithat Efendi, özellikle Darulmuallimat'la ilgili halkın algısına Dilşinas örneği üzerinden şu cümlelerle dikkat çeker:

"Darulmuallimata mı? Allah esirgesin! Dilşinas'ın Darulmuallimat'a giden kızlar hakkındaki nazarı pek fena! Birçok zevzeklerin bilerek bilmeyerek Darulmuallimat tâlibatının serbestlikleri, açık saçıklıkları daha bilmem neleri hakkında söyledikleri masallara Dilşinas Hanım tamamıyla sahihdir, diye kail olmuş. Hiç kızını Darulmuallimata gönderir mi?"(A. Mithat Efendi, 2003b:12)

Dilşinas Hanım'ın Darulmuallimat mektebiyle ilgili bu kaygılarını yersiz bulan A. Mithat Efendi, yeni eserler vasıtasıyla öğrenilecek yeni fikirlere gelince birden şaşkıncu bir şekilde Dilşinas'a hak verir. Bu yeni fikirlerin İslamiyet'le hatta Hıristiyanlıkla bile bağdaşmayacağını, Avrupalılıkla bile izah edilemeyecek bir ahlak derecesi olduğunu belirtir (A. Mithat Efendi, 2003b: 13).

Kadının okuma yazmaya neden ihtiyaç duyacağı izah edilirken de konu devrin sosyal hayatında kadının yeri çerçevesinden ele alınır. Eğitim, okuma yazma öğrenmeye indirgenir ve yazma öğrenen kızların "dost"uyla gizli gizli haberleşeceğine dair kuşkular, "Hayır, kocasına mektup yazacak?" sözü ile savuşturulmaya çalışılır. Eğitim görmüş erkekler bile kadınların eğitimine tam anlamıyla taraftar değildirler. "Jön Türk" romanında Gazanfer Bey, ancak cephede eşiyse haberleşme ihtiyacı duyunca kadınların okuma yazma bilmesinin ne kadar gerekli olduğunu anlar. Zira "sevgili zevcesinden gelen mektuplar onun kendi el yazısı değil. Kendi duygularının tercümesi değil"dir. Öte yandan kendi mektuplarını da başkasına okutmak zorundadır. Oysa zevcesi de okuma yazma bilmiş olsaydı onunla iletişim kurmak için yabancı gözlere ve kulaklara ihtiyaç kalmayacaktı (A. Mithat Efendi, 2003b: 8-9). Bu düşüncelerle bir kızı olursa okutacağına dair kendi kendine söz verir. Bundan dolayı bir kızı olunca da ona "Ahdiye" adını verir ve öleceğini anlayınca da karısına kızını mutlaka okutmasını vasiyet eder.

A. Mithat Efendi, "Diplomalı Kız"da Paris'te devrin modasına uyup öğretmen okulunu bitiren bir kızın aldığı bütün eğitime ve gösterdiği başarılarla rağmen bir türlü iş bulamayışını anlatır. Hükümetin, kanun çıkararak kızları okumaya teşvik ettiği ancak mezuniyet sonrasında istihdam edilecek bayan öğretmen kadroları ile mezunların sayısı arasındaki orantısızlığın genç "muallime" adaylarını okullara, oralarda iş bulma ümidi kalmayınca da bankalar, mağazalar vb iş yerlerine başvurup sıra bekleyen kalabalıkların arasına atıverdiğini dile getirir. Nitekim Julie de iş için başvurduğu her kapıdan, sırada bekleyen yüzlerce öğretmen adayı arasında, diploması olmasına rağmen yeterince "güzel bir kadın" olmadığı için geri çevrilir. Diplomasına değer verenler de mağaza tezgâhtarlığını diplomalı bir hanıma yakıştıramadıkları için iş vermezler. Julie'nin, bin bir zorluk ve yoksullukla kızlarını okutan anne babası, büyük bir hayal kırıklığı yaşamaktadır. Baba, verdikleri emeğin, harcadıkları paranın boşa gittiğini, "Corneyleri, Racinleri perukalarıyla merukalarıyla ezberleyip yutmak encam-ı kar bir mağazada defterci olmaya müncer olacağını bilseydim hiç de seni o kadar yormazdım."(A. Mithat Efendi, 2003a: 52) sözüyle ifade eder. Anne ise, kızların o kadar okutulmasına baştan karşıdır: "Kızları bu kadar okutmak neye yarayacak diye

babanla kavgalar ettiğim zaman o bana gülüyordu. Sen ise kızıyordun. Şu halimize sebep ancak senin tahsilindir." (A. Mithat Efendi, 2003a: 9) diyerek içine düştükleri sefaleti, kızlarını okutmak için harcadıkları çabalara bağlar. Oysa "okumak yerine modestro ya da çiçek yapmakta mahir bir işçi olsa, anne babasına haftada birkaç frank katkısı olurdu; hiç olmazsa bir yere besleme, hizmetkâr sıfatıyla kapılanırdı da anne babasına yük olmazdı" (A. Mithat Efendi, 2003a: 9) diye kızına sitem eder. Kızlarının eğitimi için varını yoğunu harcayan dar gelirli bir ailenin yaşadıkları okurda geçici bir tereddüt oluşur. Yazarımız, iyi bir eğitimin kızlara memuriyet kapılarını açmasa bile uzun vadede güzel sonuçlarını göstermek üzere, yaşanabilecek bütün olumsuzlukları sahneye sürer. Hatta Julie'nin iffetiyle ilgili dedikoduların bir aile faciasına yol açmasına ramak kalır. Bunlar, tahsil gören kızların karşılaşabilecekleri ama aşabilecekleri problemlerdir. Sonuçta Julie, öğretmen olamaz ama aldığı eğitim sayesinde hür teşebbüs gücünü kullanarak özgün bir iş üretir, hatırı sayılır bir konuma ve paraya sahip olur. Romanlarının sonunda kıssadan hisse vermeyi ihmal etmeyen A. Mithat Efendi, "Şükufe-füruş dahi olacak olsa kızları yine muallime diplomasına nail etmelidir." (2003: 108) tembihinde bulunur.

Kadınlar; çocukları için iyi bir anne, kocasının halinden anlayacak, ona eşlik edecek iyi bir eş olsunlar diye, zengin ve kibar bir koca bulmasını sağlayacak sosyal statüye, kimseye muhtaç olmadan hayatını sürdürmesini sağlayacak ekonomik bağımsızlığa kavuşsunlar diye okutulmak istenir. Ya da çağın gelişmelerine yabancı kalmasınlar diye eğitim basamaklarını tırmanırlar. Bu gerekçelerin her biri A. Mithat Efendi'nin romanlarında farklı şekillerde tezahür eder. "Diplomalı Kız"da Julie, kibar bir kocaya vararak müreffeh bir hayat yaşaması için okula gönderilmiştir (A. Mithat Efendi, 2003a). "Müşahedat"ta Siranuş'un müzik ve yabancı dil bilgisi ona ekonomik bağımsızlığını sunar (A. Mithat Efendi, 2000a: 238). "Felatun Bey ile Rakım Efendi"de ise Canan, almış olduğu eğitim sayesinde Rakım'a uyum sağlayabilir, güzelliği yanında müzik bilgisi, kültürü, görgüsü ile efendisini kendisine bağlayarak onun eşi olur (A. Mithat Efendi, 2000b: 66).

Bütün bunların yanında A. Mithat Efendi, yaşadığı dönemde kız çocuklarının terbiyesine erkekler kadar özen gösterilmediğini, oysa kadınların içinde yaşadıkları cemiyetin bir parçası olarak erkekler kadar eğitime ihtiyaç duyduklarını da savunur. Yazar ayrıca, aile reislerinin de çocuklarının sadece kılık kıyafet gibi ihtiyaçlarını karşılayıp bir de okula gönderince görevlerini yapmış olamayacağı kanaatindedir. Her şeyin aşırısının yanlışı olduğunu ifade eden A. Mithat Efendi, kızların aşırı korumacı bir tavırla "esen yellerden esirgemek gayretiyle kafesler içinde kanarya gibi yetiştirmenin de tamamen başıboş gezen sakalar, ispinozlar gibi bırakmanın da" tehlikeli olduğunu savunur. Devrinde söylediklerine karşı çıkanlar olsa da gelecekte yetişecek kadın doktorların, eczacıların, yazarların, öğretmenlerin kendisini doğrulayıp onları tekzip edeceğini de vurgular (A. Mithat Efendi, 2000a: 256, 2000b: 5, 2003a: 108, 2003b: 52).

Ahmet Mithat Efendi'nin Kadın Erkek İlişkileriyle İlgili Görüşleri ve Çelişkileri

A. Mithat Efendinin eserlerinde o dönemde kadın erkek ilişkilerinin nasıl olduğunu, kadının erkek karşısındaki konumunun ne şekilde değerlendirildiğini görmek de mümkündür. Geleneksel Türk kadınının konumu, "Müşahedat"ta Seyyit Mehmet Numan'ın eşinde ve "Felatun Bey ile Rakım Efendi"nin Canan'ında olduğu gibi erkeği karşısında saygılı, utangaç ve itaatkâr bir şekilde ortaya koyulmaktadır. Ya da "Jöntürk" romanındaki Dilşinas gibi, kocasından farklı düşüncelere sahip olsa ve bunları dile getirse bile sonunda erkeğin isteklerine boyun eğen bir konumdadır.

Romanlarda Müslüman bir kadınla bir erkeğin aynı arabada yolculuk etmesi ayıp karşılanır (A. Mithat Efendi, 2000a: 303), vapurlarda kadınlara tahsis edilmiş bölümler bulunur (A. Mithat Efendi, 2000a: 11), misafirlige giden erkekler ve kadınlar ayrı odalarda oturur (A. Mithat Efendi, 2000b: 108). Özellikle vapurlarda kadınlara mahsus bölüm belirlenirken vapurun denize bakan kısmı tercih edilir, böylece kadınlar iskelede bekleyen erkeklerin kem gözlerinden korunur. Ancak buradaki bir çelişki yazarın dikkatinden kaçmaz. Zira kendilerine ayrılan bölüme gitmek isteyen bir kadın, erkeklerin önünden ve bacakları erkeklerin dizlerine değe değe geçmek zorundadır (A. Mithat Efendi, 2000a: 16).

A. Mithat Efendi, kadın erkek eşitliğine bir yere kadar katıldığını ama bir kadınla bir erkek arasındaki ilişkinin iki erkek ya da iki kadın arasındaki ilişki gibi de olamayacağını, insanın tabiatında olan bazı duyguların devreye gireceğini şu cümlelerle belirtir:

"Kadın ve erkek hikmet-i medeniyte nazarında müsavi [çağdaş felsefeye göre eşit] olduklarından bir kadın ile erkeğin hiç olmazsa iki erkek gibi serbestane münasebet-i dostanede bulunmaları[serbestçe dostluk kurmaları] neden memnu [yasak] olsun?... Fakat düşünmeli ki ikimiz bir nev'iden[cinsten] değiliz. Nev'i zükürün [erkeklerin] gayet-i muhabbeti[muhabbet gayesi] ile nev'i nisvanun [kadınların] gayet-i muhabbeti [muhabbet gayeleri] kardeşlikten başka bir şeydir. Bu tabiidir. Tabii olan bir şey inkâr, reddolunabilir mi?"(A. Mithat Efendi, 2003b:50).

Yazar, bir kadınla bir erkeğin arkadaşlıkta hemcinsleri gibi olmasını tabiata aykırı bulur. "Felatun Bey ile Rakım Efendi" romanında öğrencisinin Rakım'a âşık olması, öğretmen-öğrenci ilişkilerinde bile tabii duyguların masumane de olsa devreye girebileceğini gösterir. Ancak Müşahedat'ta yabancı bir kadın olan Siranuş'la baba kız gibi ilişki kurmakta bir beis görmez. Hatta babalık duygusunun tarifsiz hazzını yaşar, kızı olarak benimsediği Siranuş'u görmek için sabırsızlanır, adeta içi içine sığmaz. Yazar her ne kadar bunun masumane bir duygu olduğunu, böyle saf duygular beslemek için seksen yaşında bir ihtiyar olmak gerekmediğini söylese de muhabbetin bu derecesinde gizliden gizliye bir aşk bulunduğu şüphesi akla düşer. Belki de bu şüpheyi izale için Siranuş'tan başkasıyla bu kadar safiyane bir münasebet olamayacağını, başkası olsa el ele verdikleri anda farklı anlamları çağrıştıracak bir tebessümün kalplerini şeytani ve nefsanî pis duygularla dolduracağını söylemek zorunda kalır (A. Mithat Efendi, 2000a:236-239). "Hasan Mellah" romanında kimsesiz bir kız olan Culya'yı himayesine alan Alanzo'nun zamanla ona âşık olması (Kolcu, 2011:95), "Felatun Bey ile Rakım Efendi"de Rakım'ın himayesine aldığı ve eğittiği cariyesi Canan'a - kendi kendine kabul etmekte zorlansa ve Canan'ın duygularına karşılık vermek şeklinde de olsa - âşık olması (A. Mithat Efendi, 2000b:83-84) insan tabiatında yer alan bazı duyguların, kadın erkek ilişkilerinin seyrini değiştirebileceğini gösteren örnekler olarak eserlerde yer almaktadır.

Ahmet Mithat Efendi'nin Kadınlara Hitap Tarzıyla İlişkili Çelişkileri

Tanzimat Döneminde henüz birbirini tanımayan kadın ve erkekler bir yerde karşılaştıklarında bir işaretle olsun selâmlaşamazlardı. Erkekler tanımadıkları bir kadına "hanım" ya da "hanımefendi" diye seslenirdi. Yaşına göre abla, teyze, hala, kızım gibi akrabalık unvanlarıyla seslenildiği de görülmektedir. Bu, alaturka hitap tarzıdır. Oysa alafranga hitap tarzında kadının evli olup olmamasına göre "madam" ya da "matmazel" hitapları kullanılır. Nitekim "Müşahedat" romanında yazar, vapurda

karşılaştığı kadınların yerli olduklarını anlayınca başı ile selamlamaya bile lüzum görmez. Yazacağı romana malzeme toplamak için bu kadınlarla tanışmak istediğinde ise “hanımefendi” gibi, kültürümüzde hem evli hem de bekâr hanımlar için kullanılabilecek bir hitap tarzı yerine, “madam” ya da “matmazel” şeklinde hitap etme gereği duyar (A. Mithat Efendi, 2000a:25). Bu hitap tarzı diğer romanlarında da yabancı ve gayrimüslim kadınlar için tercih edilen bir tavır olarak görülmektedir.

Ahmet Mithat Efendi'nin Kadınların Giyim Kuşamı, Süslenmesiyle İlgili Görüşleri ve Çelişkileri

A. Mithat Efendi, yaşı ne olursa olsun kadınların süslenmekten hoşlandığını “*Ne kadar kocakarı olursa olsun elbette süsten hoşlanmak kocakarılıkla dahi kabil-i zevâl olmayan kadınlık muktezasındandır.*” (A. Mithat Efendi, 2003a: 76) sözleriyle ifade eder. Ancak kadınların süslenirken kaşlarını almalarını, yüzlerine ağda uygulamalarını, makyaj yapmalarını “tabiatı değiştirmek” anlamına geldiği için “*kendini bilen ve güzel ne olduğunu tanıyan kadın*”ın yapmayacağı bir cinayet olarak yaftaladıktan sonra “*O tağyirat ile sanki güzel mi oluyorlar?*” diye de sorar (A. Mithat Efendi, 2000a: 20). Yine de yüzün tamamıyla yazılmasına yani ağda uygulanıp makyaj yapılmasına gelinler ve akrabası olan bazı hanımlar için ses çıkarmaz (A. Mithat Efendi, 2003b: 25).

O dönemde gayrimüslim kadınların alafranga giyinmelerinin yadırganmadığı, ancak Müslüman kadınların “*kızların mesturiyet ve mahcubiyete mecbur olmaları*” (A. Mithat Efendi, 2003b: 8) sözlerinde de görüldüğü üzere, ev kıyafetleriyle sokak kıyafetlerinin farklı olduğu anlaşılmaktadır. Sokağa, “mestur ve mahcub” yani vücut hatlarını örten çarşaf ya da ferace gibi bir kıyafetle çıkmak zorunda olan Müslüman kadınlar, ev içinde özellikle de kadınlar arasında cereyan eden nişan, kına ve düğün törenlerinde daha alafranga ve dekolte kıyafetler giyebilmektedirler (A. Mithat Efendi, 2003b: 27). Canan gibi Osmanlı terbiyesi almış kadınlar modayı takip ederek alafranga kıyafetler giyseler de bunları hazır almak yerine, dergilere bakarak kendi elleriyle dikmeyi tercih etmeleri bile olumlu bir tavır olarak kabul edilmektedir (Özdemir ve Göçen, 2013, 227).

Ahmet Mithat Efendi'nin Evlilik Usulüyle İlgili Görüşleri ve Çelişkileri

Görücü usulüyle evlilik, Batılılaşma sürecinde en çok eleştirilen adetlerden biridir. Şinasi'nin Şair Evlenmesi'nde, Şemsettin Sami'nin Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat'ında yalnızca olumsuz yanlarıyla anlatılan görücü usulünü A. Mithat Efendi de eleştirmekle birlikte tamamen reddetmez. Hatta Batı'da yaygınlaşmış olan flört usulü evlenmeler ile karşılaştırınca görücü usulünü savunmaya giriştiği bile söylenebilir. Fakat aslında A. Mithat Efendi'nin yaptığı şey, görücü usulünü savunmak değil, Cemil Meriç'in ifadesiyle maziye ayıklayarak korumaya, yeniyi seçerek almaya yönelik bir çabadan ibarettir.

Evlenmeden önce tarafların birbirini tanımak gerekçesiyle bir süre birlikte olmalarının yaygınlaşmaya başladığı bir dönemde, A. Mithat Efendi bu moda sorgusuz sualsiz teslim olunmasına karşı çıkar. Çünkü evlilik öncesi ilişkiler nadiren evlilikle sonuçlanmaktadır. Yazar Batı'da dahi bu birliktelikler esnasında doğan bebeklerin kimsesiz çocuklar için kurulan daireye verilmesinden şikâyetçidir. Ayrıca erkeğin, bebeği sahiplenmesi durumunda bu birlikteliğin evliliğe varabildiğini, metreslik ilişkilerinin ancak yüzde beşinin evlilikle sonuçlandığını, bu yolda tesis edilen evliliklerin ise uzun ömürlü olmadığını söyler. A. Mithat Efendi, Paris işçi ve esnafı arasında evliliklerin diğer sınıflardan daha yaygın olmakla birlikte, bunların da bazen

ilk çocukları, bazen de ikinci çocukları doğduktan sonra nikâh kıydıklarına dikkat çekerek görücü usulüne yöneltilecek eleştirileri dengelemeye çalışır (A. Mithat Efendi, 2003a: 13).

Flört ve metres ilişkisine yöneltilecek bir başka eleştiri de "Demir Bey" romanında Polini'den gelir. Polini, yanında kavalyesi bulunmadığı için erkeklerin kendisine kur yapmalarından tiksindir, içlerinde sevebileceği erkeklerin bile bu yolda hareket etmesi onu büsbütün rahatsız eder. Çünkü bu çabaların evliliğe dönük ciddi bir niyetten kaynaklanmadığını, aksine bir gül gibi koklayıp atmak hevesinden doğduğunu bilir (Okay, 2008: 241).

A. Mithat Efendi'ye göre flört usulüyle kızlar, evleneceği erkeği seçme ve tanıma imkânına sahip oluyormuş gibi görünse de aslında erkeklerin iğfallerine açık hale gelmekte, sonunda da pişman olmaktadır. Yazar bu durumu:

"Vakia kızlar bizimkiler gibi miskinlerden ibaret olur ise bu dediğiniz pek haklıdır. Biçareyi aldatırlar. Kız iken valide eder sonra terk ediverirler. Zavallı mazlumeye ağlamaktan başka hiçbir suret-i intikam, hiçbir vesile-i teselli kalmaz" (A. Mithat Efendi, 2003b: 57).

cümleleri ile açıkladıktan sonra, flörtün yalnız kadın için değil erkek için de mahzurlu sonuçlar doğuracağını şu satırlarla izah eder:

"Fakat zavallı adamcağız henüz bir haftalık, on beş günlük güveyi olarak bir gün güzel zevcesiyle mülaabe ve nüvaziş halinde iken[oynaşırken] zevcesinin karnı nisbet-i lazimesiden ziyade [gereğinden çok] büyük olduğu gözüne ilişti. Bir de yedd-i dikkatle[dikkatli bir şekilde] temas eylesin baksın ki derunundaki[karnındaki] cenin günbürgünbür oynuyor." (A. Mithat Efendi, 2000a: 105)

Flörtün yaygın olduğu bir toplumda bir kadın pek âlâ daha önce başkalarıyla da flört yapmış olabilir. Bu durumda hamile kalır ve hamilelik emareleri görülmeden bir başka erkekle flört yaparak evlenirse bu sefer de erkek aldatılmış olur. Evlendikten sonra durumu fark eden erkeğin yapacağı şeyler sınırlıdır. O günkü şartlarda çocuğun kendisinden olmadığını ispatlaması imkânsızdır. Hele bir de Katolik mezhebinde olduğu gibi boşanmak mümkün değilse erkek, başkasının çocuğuna babalık etmek zorunda kalır. Böyle bir evlilik, tarafların gayr-ı meşru zemine kayarak birbirini aldatmalarına yol açar (A. Mithat Efendi, 2000a: 106-106). Nitekim "Jön Türk" romanında pek mükemmel talim ve terbiye görmüş olan Nurullah da kadınlar hakkındaki "tecrübesi" yüzünden alafranga ailelerden hoşlanmaz (A. Mithat Efendi, 2003b: 20).

"Müşahadat"ta, flört yaparken; "Sana taparım, senin için ölürüm, ömrümü sana ibadete adayacağım." gibi abartılı teminatlarla birbirlerini deliler gibi severek evlenenlere çokça rastlanan Avrupa'da bu evliliklerin soluklarının çoğu kez balayının bitmesine bile yetmediği, hem kadınların hem de erkeklerin kendilerine yeni eğlenceler aradıkları nazara verilir. Aşkın evliliği başlatmaya yettiği ama yaşatmaya yetmediği anlatılır (A. Mithat Efendi, 2000a: 228).

A. Mithat Efendi, bir yandan flörte bu eleştirileri yöneltirken bir yandan da görücü usulünü sorgular. Kızların kendileri için hayati önem taşıyan evlilik hususunda kendi kararlarını veremeyecek olmalarına itiraz eder:

Bir kızın kocasını, anası, babası, bunlar yok ise sair velisi intihap etmek medeniyete en tehlikeli bir şey olacağına hükümler verilmedi mi? O kocaya kızın velileri varacak değil, kız kendisi varacak. (A. Mithat Efendi, 2003b: 56)

Ayrıca görücü usulünde eleştirilen yalnızca kızlara söz hakkı verilmemesi değildir. Görücülük sürecinde kızlara yapılan muamele de insan onuruna yakışmayan bir haksızlıktır:

Acayip bu ne kadar haksızlık! Bir beyefendi teehhül edecek. Görücüler gelir. Cariye alacaklarmış gibi kızı uzun uzadıya muayene ederler. Beğenip beğenmemek hakk-ı muhakkiranesi/küçük düşüren hak bunlarda. İlk muayenede beğenirlerse ikinci muayenede nefesini koklarlar. Gece horlayıp horlamadığını tahkik ederler.(A. Mithat Efendi, 2003b: 50)

Kızların evleneceği erkeği önceden görme şansının olmaması görücü usulüne yöneltilen diğer bir eleştiridir.

O biçare kız varacağı herifi rüyasında bile görmez. "Pek alafranga" diye bazı daha çürük akıllıların tayiplerine rağmen damat beyin bir fotoğrafıyasırae olunur ise o!.. yeni moda, alafranga bir iş olur. (A. Mithat Efendi, 2003b: 50)

Görüldüğü gibi yazar görücü usulü ile flört arasında bocalamaktadır.

A. Mithat Efendi'nin yönelttiği bir başka eleştiri de evlenirken fikri sorulmayan kadının boşanırken de söz hakkına sahip olmamasıdır. Erkeğin "Boş ol!" demesi evlilik akdinin bitmesine yetmektedir (A. Mithat Efendi, 2003b: 55). Buna rağmen A. Mithat Efendi'nin boşanmanın bu kadar kolay oluşunu olumlu algılamaya açık anlatımları da vardır. Mesela "Müşahadat"ta Antuvan Kolariyo'nun hizmetçisi Maryam ile evlilik dışı ilişkisini, medeni kanunun boşanmayı neredeyse imkânsız hale getirmesine bağlar. İslam hukukunun herkesin hakkını da görevini de akla, hikmete ve tabiatın gereklerine uygun olarak tayin ettiğini belirttikten sonra aldatıldığını anlayan erkeğin karısını nasıl kolayca boşayacağını anlatır:

"Novart'ı o halde ilk gördüğü gün, 'iradetin elinde olsun' diye kapı dışarı ederek kışna da bir şamar indiriverirdi." (A. Mithat Efendi, 2000a: 123).

Fakat yazarın gözden kaçırdığı şey aynı durumla karşılaşan kadının erkeği bu kadar kolay boşama hakkına sahip olamadığı gerçeğidir.

"Karı Koca Masalı"nda, "Karnaval"da, "Acaib-i Alem"de, "Mesail-i Muğlaka"da, "Jön Türk"te boşanmanın yasaklanması ya da aşırı zorlaştırılmasının doğurduğu sorunlara mukabil Doğu'da boşanmanın tarafların birbirini istememesiyle gerçekleşeceği öne sürülmektedir (Okay, 2008: 267-269). Oysa boşanmanın bir sözle gerçekleşiverecek kadar kolay olması da kadının hakları bakımından birtakım sorunlar doğurabilir, en azından bu yolda eleştiriler yapılabilir. Ahmet Mithat, nedense "Yeryüzünde Bir Melek"te bir iftiraya maruz kalan Raziye'nin sorgusuz sualsiz ve malı da gasp edilerek boşanmasını eleştireceği yerde bir "neyse" ile geçiştirmesinde olduğu gibi bu konuya hiç girmemeyi tercih eder (A. Mithat Efendi, 2000c: 259).

A. Mithat Efendi'nin romanlarında kadınlar, evlilik süreçleriyle ilgili farklı tavırlar takınırlar: "Yeryüzünde Bir Melek"te Raziye, bir vekille iki şahit kapıya gelip de "Vekilin olayı mı?" sualine, "Olsunlar" cevabını vererek görücü usulüne teslim olur (A. Mithat Efendi, 2000c:9). "Felatun Bey ile Rakım Efendi"de Mihriban Hanım, evin hanımı olarak büyüdüğünden görücülerine dahi kendisi çıkar (A. Mithat Efendi, 2000b: 16). "Bahtiyarlık"ta yetişme tarzının da etkisiyle evlenmeden evvel Avrupalılar

gibi flört devresi yaşamak isteyen Nusret, "ben cariyeye miyim ki beni beğeniniz diye bir alay kadının karşısına çıkayım" (Okay, 2008: 240) diyerek, hürriyet ile kocasını seçmek arasındaki o güçlü bağa dikkat çeker.

"Muşahadat"ta A. Mithat Efendi, "o kapıdan içeriye eli ayağı bağlı, boynu bukağılı, ihtiyarının haricinde intizarına muhalif olarak mutlaka girmek için babalar kızlarını icbara haklı" olduklarını zanneden manevi kızı Siranuş'a itiraz eder. Bu hakkın babaya verilmediğini, babanın uygun gördüğü bir adayı en fazla tavsiye edebileceğini belirttikten sonra kendi yuvasının sahibi olacak kadının kocasını seçmekte tamamen özgür olduğunu şu cümlelerle vurgular:

"İzdivaç denilen şey, muhtariyetlerin en mutlakıdır. Kendi yuvasının sahibi olacak. Kendi külünü eşeleyecek." (A. Mithat Efendi, 2000a: 322)

Görüldüğü gibi A. Mithat Efendi'nin, evliliklerin görücü veya flört usulü olması, kızların görücüye çıkıp çıkmamaları konusunda ve babaların kız çocuklarının evliliklerindeki rolü konusundaki fikirleri pek net değildir.

Ahmet Mithat Efendi'nin Evlilik Dışı İlişkiye, Yasak Aşka Bakışı ve Çelişkileri

A. Mithat Efendi, tasavvufta ve divan şiirinde his, hakikat, hak çizgisinde ilerleyen "hakiki aşk" dışında cinsel isteklere odaklanmış aşkın da "beşerî aşk" olarak kabul edilmesi gerektiği fikrini şu cümlelerle açıklar:

"His ve heves-i şehvet-peresti sureti almış olan bir aşkı "aşk değildir" diye reddedebilmek kolay değildir. İnsanoğlunun aşk-ı beşerisi bundan ibarettir." (A. Mithat Efendi, 2000c: 20).

Bununla birlikte A. Mithat Efendi, evlilik dışı ilişkiye ahlaki perspektiften bakar ve bu tarz ilişkiyi onaylamaz. Su metaforu üzerinden bu ilişkinin çirkinliğini:

"Su içmek mekruh veya mel'un bir şey midir? Hiç şüphe yok ki değildir. Fakat bir kadeh suyu her rast gelen be ihtimal ki birçoğunda dahi emraz-ı fem[agız hastalıkları] bulunan adamlar ağzına alıp yine o kadeh içine koyarlarsa bade[sonra] o suyu ağzına almak mekruh ve müstekrehtir[kötü ve tiksindiricidir]." (A. Mithat Efendi, 2000c: 21)

cümleleriyle ortaya koyar. Onun romanlarında evlilik dışı ilişki gayrimüslimler arasında ya da bir Türk erkeği ile bir Hıristiyan kadını arasında geçer. Birçok araştırmacının dikkat çektiği bu hususu Okay (2008: 235-236), örnekleriyle uzun uzun izah eder. Biz burada çelişki gördüğümüz birkaç noktaya dikkat çekmekle yetineceğiz.

"Felatun Bey ile Rakım Efendi" romanında Felatun Bey, Ziklas'ın aşçısıyla kaçamakları yüzünden küçük düşerek konaktan kovulur. Bir tiyatro aktrisiyle yaşadığı metres hayatı servetini yitirmesine yol açar. Ama ne hikmetse piyano öğretmeni Josefino ile yaşadığı evlilik dışı ilişki, Rakım'ın başına kötü bir şey getirmez. Üstelik Ahmet Mithat, Rakım ile Josefino'nun "anlatılması hikâye usulüne aykırı" bulunan bir saatlik muhabbetlerinde Rakım'ı mazur görür ve müdafaa eder. Rakım'ın bu ilişkiden dolayı vicdani bir rahatsızlık duyduğuna da şahit olmayız. Bir de Rakım, koynuna girdiği bu yabancı kadından kendisini dost gibi, hemşire gibi, ana gibi karşılamasını ister. Daha ilginç olanı ise bu kadının, bu teklifi kabul ettikten, onunla Canan arasındaki ilişkiyi anaç bir tavırla onayladıktan hatta onlara bu konuda yardım ettikten sonra Rakım'ın yine kendi kolları arasında ezileceğini söylemekten de geri durmamasıdır. (A. Mithat Efendi, 2000b: 68)

Yazar, "Yeryüzünde Bir Melek"te Şefik'in başka bir adamla evlenmiş olan çocukluk aşkıyla cumba altlarında ya da doktor yazıhanelerinde gizlice buluşup aşk muhabbeti yapmasına olumlu yaklaşır. İlişkilerinin duygu alışverişinden öteye gitmemiş olmasını iffet ve namus bakımından yeterli görür. Oysa aralarında manevi baba-kız bağı kurulmuş bir erkekle bir kadının bile – bu kadın Siranuş'tan başkası olsa - kalbini bir anda "müzahrefat-ı şeytaniye ve müleffesat-ı nefsaniyye" doldurabileceğine göre (A. Mithat Efendi, 2000a: 239) âşık-maşuk münasebetinde bu pek ala mümkün olabilirdi. Nitekim romanda Şefik'i seven ve pek serbest bir kadın olan Arife bu tezada şöyle isyan etmektedir:

"Biz sizin gibi cinayet-i mesture [örtük cinayet] erbabı olan hanımlar nezdinde müstekreh[fiğrenç] kadınlarız değil mi? Fakat siz, yalnız bizim nazarımda değil Allah nazarında bile daha ziyade mesulsünüz. Ben gönlümün mağlubu isem hiç kimsenin hukukunu ayaklar altına almıyorum. Fakat siz, melek gibi kocanızın hukukunu ayaklar altına alıyorsunuz. Ama aklınızca bir muaşakayı[aşkı] safi ve halis buluyorsunuz. Fakat bu doğru değildir. O hakkı telvis etmeğe[kirletmeye]muktedir olamıyorsunuz da onun için böyle masumiyet-i mecbure [zoraki masumiyet] içinde kalıyorsunuz." (A. Mithat Efendi,2000c:183)

Raziye eski sevgilisine: "Şefik'im, bizi birimizden ayırmak, iki öz karındaşı ayırmak kadar müşküldür. Bizi birbirimize muhabbetten dolayı tayyüp etmek [ayıplamak] iki öz kardeşi taayyüp etmek kadar baiddir [imkânsızdır]." der. (A. Mithat Efendi,2000c:193) Aralarında başka türlü bir ilişkinin olmaması bir yana duygularının bile bu kadar masum olması oldukça abartılı değil midir? Onlar istedikleri kadar saf duygulara sahip olsunlar, bir kadınla bir erkeğin gizlice buluşmasına toplumun yükleyeceği anlam farklı olacaktır. Aslında bizzat Raziye'nin ifadelerinde bu anlamı bulmak mümkündür: "Gönlüm de senin vücudum da senin Şefikim! Dediğin gibi kocamdan başka her şeyimsin!" (A. Mithat Efendi, 2000c:17)

A. Mithat Efendi, ahlak dışı eylemler kadar bunların açık edilmesinin de kötülüğüne dikkat çeker. Zira zararı, yalnız aralarında cereyan ettiği erkek ve kadına dokunacak olan "rezalet", teşhir edilince gençlere kötü örnek olacak, böylece zarar umumileşecektir:

"Doğrusu güzel bir ders. Kızı, anasına "Bu gürültü nedir?" diye soracak. Anası da "İşte şöyle bir kadın şöyle bir herifi evine almış da basıyorlar." diyecek. O kız daha bu genç yaşta fuhuş ne olduğunu öğrenecek. İşte bir aşuften karı ile bir çapkın herifin gizlice bir hezeyan etmelerini kabul etmediğiniz halde mazarratı kendi nefislerinden başka kimseye dokunmayacak olan bu rezaletin mazarratı hepimizin evlat ü iyaline dokunacak ve cümlesine su-i misal olacak kadar meydana çıkarılmasını kabul edeceksiniz öyle mi?" (A. Mithat Efendi, 2000c:198)

Yazar tarafından evlilik dışı ilişkiler, ahlaki boyutu dışında doğurduğu sosyal problemlerle de ele alınır. Kadının, bu ilişki duyulduktan sonra toplum nezdinde itibarını yitirmesi, dışlanması, ayıplanması, evinden kovulması, sığınacak bir yer bulamaması ve nihayetinde kötü yola düşmesi bunlardan bazılarıdır. Nitekim "Yeryüzünde Bir Melek" in Arife'si (114-115) ve Cevriye'si (295-305) yaşadığı evlilik dışı ilişki sonucunda kötü yola düşer. Raziye de bu süreçleri yaşar ama iyi yürekli bir eski asker olan Salih Çavuş'un himayesi sayesinde kötü yola düşmekten kurtulur (A. Mithat Efendi, 2000c:259-261).

Kadınlar, evli olmadıkları bir adamdan hamile kaldıklarında ayrı bir "travma" yaşarlar. Kimisi korkusundan, kimisi utancından karnındaki cenini düşürmeye çalışmaktan

intihara kalkışmaya kadar bir dizi bunalım geçirir. Bu çocuğu nasıl doğuracak, doğurduktan sonra “her halde âleme karşı yüzkarası olup kalacak olan o mevlud-ı masumu” yanlarında nasıl büyüteceklerdir? (A. Mithat Efendi, 2000a:114)

Bu tip serbest ilişkilerin mağdurları yalnız kadınlar değildir elbette. Çocuklar, belki de bu meselenin gerçek mağdurları olmaktadır. Hiçbir dâhilleri olmadığı halde anne ve babalarının günahını omuzlarında çeken bu çocukların hayata tutunmaları da çok zordur. A. Mithat Efendi; “Avrupa medeniyeti Beyoğlu’nda teessüs edeliden beri böyle yürek acısı olacak masumlar nevadirden değildir.” sözünde olduğu gibi, bu sefaletin kaynağı olarak gördüğü Batı medeniyetine yönelttiği eleştirilerden sonra Avrupa’da kimsesiz çocuklar için açılan kurumların bizde henüz yaygınlaşmadığına, bunun halledilmesi gereken bir problem olduğuna dikkat çeker (A. Mithat Efendi, 2000a:196).

Sonuç

Her değişimle birlikte ortaya çıkan “eski-yeni” ikilemi, Tanzimat Fermanıyla siyasi, hukuki, sosyal, kültürel her alanda görülmeye başlanan Batılılaşma sürecinde “Doğu-Batı” çatışması şeklinde karşımıza çıkar. Bir yandan Batının gücü, ihtişamı, cazibesi, zenginliği karşısında duyulan hayranlık, öte yandan asırlardır milletin bir karakteri haline gelmiş inanç, gelenek ve göreneklere bağlılık, onlardan vazgeçemeyiş, Tanzimat aydınının yaşadığı tezatın esasını oluşturur. Bu tezat karşısında aydınlar farklı çözümler geliştirir. A. Mithat Efendi’nin çözümü ise “değerlerimizi koruyarak Batılılaşmak” şeklinde özetlenebilir. Bu, çelişkileri de içinde barındıran bir çözümdür. Sosyal hayatta olduğu gibi bireysel hayatta karşılaşılan bu çelişkiler elbette A. Mithat Efendi’nin romanlarına da yansımıştır.

A. Mithat Efendi’nin kadın konusuna babacan bir tavırla yaklaştığı, kız çocuklarının eğitiminden, kadınların sosyal hayatta yer almasına, evlilik usullerinden kadın erkek ilişkilerine pek çok konuda Doğu-Batı ekseninde fikirler ürettiği bir gerçektir. Ancak eserleri incelendiğinde yazarın kafasının, çatışma noktalarında net olmadığı da görülmektedir. O, bir yandan edebini korumak kaydıyla kadınların kocalarıyla tiyatro vb. eğlence mekânlarına gidebileceğini söyler. Fakat öte yandan çizdiği ideal tipler, sosyal hayat içinde karı koca olarak birlikte pek görünmezler. Toplumun erkek çocuklara daha fazla önem vermesini eleştirirken öne sürdüğü gerekçelerde de çelişkiye düşer. Öyle ki okur bu gerekçenin ciddi mi şaka mı olduğunda tereddüt eder. Halk arasında, kız bebek müjdesi verilirken söylenen, “Gözün aydın, nur gibi bir damadın oldu!” esprisini akla getiren bir yaklaşımdır bu:

“Zira on beş on altı sene sonra babasına damat namıyla hazır yetişmiş koskocaman bir arslan getirecektir. Babayı büyük babalık şerefine erkek evlattan daha tez nail eyleyecektir.” (A. Mithat Efendi, 2003b:9)

Kadına verilen değeri anlatırken kullandığı “nimet-i uzma” ifadesi de erkek egemen bakışın bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Yazar, Doğu kadınına yönelik eleştirileri cevaplamak gayesiyle kültürümüzde kadının değeri üzerinde durur ama bu savunma hattından çıkar çıkmaz kadınla ilgili olumsuz genellemeler yapmaktan kendini alamaz. Kadınların makyaj yapmasına, fitratı değiştirdikleri gerekçesiyle karşı çıkarken aynı yaştaki iki kadını karşılaştırıp makyaj yapmayan diğerinin yanında kocakarıya benzetmesi de dikkatlerden kaçmaz.

Kadına verilen kıymeti, toplumun yükselmesinin şartı sayan yazarımızın, kadın erkek eşitliğine dikkat çekerken diğer taraftan erkeğe kadını eğitme rolü vermesi geleneksel erkek egemen anlayıştan sıyrılmadığını gösterir. Kız çocuklarının da erkekler gibi eğitim hakkı olduğunu savunur, eğitimin kadına sağlayacağı ekonomik bağımsızlığa

dikkat çeker. Ancak A. Mithat Efendi'nin kızların eğitimiyle ilgili çizdiği çerçevenin, çoğunlukla okuma yazma ve erkeğine refakat edecek kadar dünyadan haberdar olma ile sınırlı olması, onun önemli bir çelişkisidir.

Kızların eğitim hayatlarının ergenlikle bittiğine eserlerinde yer veren yazar, bu çağdan sonra ancak ailelerin sağlayacağı özel imkânlarla ya da "Daru'ulMuallimat" adlı kız öğretmen okulları vasıtasıyla eğitimlerini devam ettirebileceklerine dikkat çeker. Ancak yazarımız, kızların eğitimlerine devam edebilmeleri için bir umut ışığı sayılabilecek bu öğretmen okulları hakkındaki kimi dedikodulara yer vermekten de geri durmaz.

A. Mithat Efendi, roman okumanın kızların eğitime, görgü ve kültürlerini geliştirmelerine katkı sağlayacağı fikrinde olmakla birlikte her romanın okutulmasına razı değildir. Kimi aşk romanlarını okuyan genç kızların hayallere kapılıp romanla gerçeği karıştırabileceğine, böylece kötü niyetli bazı kimselerin ağına düşebileceğine, kimi romanların da aşırı serbestliği özendirerek ahlakı bozacağına dair kaygılar taşır.

Kadın ve erkeğin farklı yaradılışları olduğunu, dolayısıyla da hemcinsleri gibi arkadaşlık yapamayacaklarını öne sürerken "Müşahet"ın Siranuş'u ile Ahmet Mithat arasında ya da "Felatun Bey ile Rakım Efendi"nin Rakım'ı ile ders verdiği İngiliz kızları arasında sıkı bir dostluk vardır. Bu dostluklar, her ne kadar arkadaşlık dışında babalık, hocalık gibi sosyal statüler üzerinden yürüse de aralarındaki muhabbetin arkadaşça bir tarafı olmadığı söylenemez. Öte yandan "Yeryüzünde Bir Melek"ın Raziye'si evli olduğu halde çocukluk aşkı ile gizli gizli görüşmekte ve bu buluşmalar olabildiğince masumane gösterilmektedir.

Batılılaşma sürecinde gündemi çokça meşgul eden evlilik usulleriyle ilgili yazarımızın bir orta yol bulmaya çalışırken çelişkilerle boğuştuğunu da görmekteyiz. Kızların evlenirken söz hakkı olmamasını, hatta evlenecek erkeğin bile büyüklerinin tercihlerine saygı duymak zorunda olmasını eleştirip görücü usulü aleyhine bir tutum takınır. Buna karşılık evlilik öncesi, tarafların birbirini tanımak için bir süre birlikte olmalarına da doğuracağı bireysel ve sosyal sorunları gerekçe göstererek karşı çıkar. Sosyal faydayı ön plana çıkardığı bu anlarda görücü usulünün flörte üstünlüklerini anlatmaya girişir. A. Mithat Efendi bu iki evlilik usulü arasında denge kurmaya çalışırken İslam dinin evlilik öncesi taraflara tanıdığı bazı ruhsatları da gündeme taşır.

Toplumun Batı'yı tanımaya yeni başladığı dönemde A. Mithat Efendi, geleneksel türlerden beslenen üslubuyla gündemde olan hemen hemen her konuya değinerek halkı aydınlatma ve eğitme görevini yerine getirmeye çalışır. Okurlarını Batılılaşma konusunda ikna gayreti ile Batı'nın uzak durulması gereken yanlarına dikkat çekme çabaları arasında gidip gelen romanlarında bu tavrın bir sonucu olarak zaman zaman çelişkilere düşmesi, onun bir noksanı olmaktan ziyade dönemin ve şartların bir zorlaması olarak görülmelidir.

Son olarak yazarımız, "Diplomalı Kız" romanının sonunda kadınların da en az erkekler kadar eğitim almaya hakkı olduğuna değindikten sonra çağdaşlarının bu gerçeği kavramakta zorlanabileceklerine ama geleceğin onları yalanlayacağına dikkat çeker. Nitekim yazarın da belirttiği gibi çoğalan kadın doktorlar, eczacılar, filozoflar, öğretmenler Hacı-i Evvel'in ne kadar haklı olduğunu ortaya koymuştur.

Kaynakça

- A. Mithat Efendi, (2000a). Müşahadat, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.
A. Mithat Efendi, (2000b). Felatun Bey ile Rakım Efendi, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

- A. Mithat Efendi, (2000c). Yer Yüzünde Bir Melek, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara
- A. Mithat Efendi, (2003a). Diplomalı Kız, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- A. Mithat Efendi, (2003b). Jön Türk, Türk Dil Kurumu, Ankara.
- Akyüz, Y. (1997). Türk Eğitim Tarihi-Başlangıçtan 1997'ye, İstanbul, İstanbul Kültür Üniversitesi Yayınları
- Argunşah, H.(2013). Ahdiye İle Ceylan Arasında Bir Jön Türk: A. Mithat Efendi'nin Feminizmi, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/9 Summer 2013, p. 1-16, Ankara.
- Bakan, B. (2012). Türkiye'de Kadın Hak İhlalleri, İstanbul, Cinius Yayınları
- Baytal,Y. (2000). Tanzimat ve II.Abdulhamit Dönemi Eğitim Politikaları,OTAM(Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi, 11/023-032 DOI:10.1501/OTAM_0000000440(<http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/19/1/267/14565.pdf>adresinden 12/12/2014 tarihinde erişilmiştir).
- Dayanç M. (2012). Ahmet Midhat Efendi ve Üss-i İnkılâp Üzerine, *TurkishStudies*, Volume 7/1 Winter 2012, p.837-847, TURKEY
- Ergin, O.N. (1977). Türk Maarif Tarihi, 2.Cilt, İstanbul, Eser Matbaası
- Esen, N.T. (2013). Hikâye Anlatan Adam, Ankara, İletişim Yayınları
- Gökalp, Z. (2013) Hars ve Medeniyet, Ankara, Toker Yayınları
- Güngör, E. (1997). Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik, Ötüken Neşriyat, İstanbul
- Kolcu, A. İ. (2011). Tanzimat Edebiyatı Hikâye ve Roman-II, Erzurum, Salkımsöğüt Yayınevi
- MEB, (2000). Örnekleriyle Türkçe Sözlük, Ankara, MEB Yay.
- Meriç, C. (1977). Umrandan Uygarlığa Ötüken Yayınevi, İstanbul
- Okay, O. (2008). Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi, Dergah Yayınları,
- Özdemir, M. ve Göçen, G. (2013). A. Mithat Efendi ve Felatun Bey ile rakım Efendi Romanında Değerler Eğitimi, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, c:7 s:31, Issn: 1307-9581.
- Solok, C.K. (2009). Türk Edebiyatında Hikâye ve Roman, Ankara, İnkılâp Yayınları
- TDK, (2014). Güncel Türkçe Sözlük, http://www.tdk.gov.tr/index.php?option=com_gts&arama=gts&guid=TDK.GTS.5485b1328118b7.81604287 adresinden 08/12/2014 tarihinde erişilmiştir.
- Tüzer, İ. (2014). Tanzimat Dönemini Aydınlatan Hâce-i Evvel: Ahmet Midhat Efendi ve Modernleşmemiz". Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir.